

З наведеного ясно видно, що кримінально-правові погляди Чезаре Беккарія справили значний вплив на розвиток світової кримінально-правової думки. Його ідеї знайшли відображення і в чинних КК та КПК України.

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,

професор, д-р юрид. наук, професор кафедри кримінального права Інституту права ім. Володимира Сташиса Класичного приватного університету

Тетяна Андріївна ДЕНИСОВА,

професор, д-р юрид. наук, заслужений юрист України проректор з науково-педагогічної роботи Класичного приватного університету, директор Інституту права ім. Володимира Сташиса

ПОСЛІДОВНИКИ ТА РУЙНІВНИКИ (МІРКУВАННЯ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ)

Із розвитком людства заходам запобігання злочинам надають пріоритетне значення, однак у ХХІ ст. створення надійної системи запобігання злочинності має бути одним із пріоритетних напрямків державної політики по забезпеченню безпеки суспільства. Питання боротьби зі злочинністю завжди відрізнялись особливою гостротою, оскільки їх вирішення впливає на стабілізацію криміногенної ситуації в країні, дозволяє підняти на належний рівень моральні цінності, формувати основи здорового способу життя, розвиток духовності та загальний морально-психологічний стан суспільства. Незважаючи на численні проблеми, що виникли в державі, враховуючи реалії сьогодення, українське суспільство повинно об'єднатися навколо ідеї призупинити злочинність. Вплив суспільства на відповідні зміни повинен мати за мету не тільки підвищення ефективності закону, переорієнтацію населення та держави на збалансованість гуманізації і кримінальної репресії, дотримання прав і свобод громадян, а й покращення роботи в частині стимулювання правомірної поведінки осіб, які порушили закон, ресоціалізації засуджених та запобігання рецидиву злочинів. Останнім часом науковці постійно піднімають питання про використання власного ресурсу кримінального

права: висвітлюють спірні питання подальшого розвитку кримінального закону, дискутують щодо його позитивних та негативних наслідків, вивчають ресурсні можливості та проблеми правотворчості тощо. Вже нікого не дивують заклики не драматизувати ситуацію, що склалася в Україні, а проявляти терпіння, милосердя та справедливості до осіб, які вчинили злочин. Час від часу ми повертаємось до ідей І. Бенґама, Ч. Беккарія, Г. Гегеля, Г. Гроція, О. Кістяківського, Ф. Ліста, Ш.-Л. Монтеск'є, М. Таганцева, Г. Тарда, Л. Фейєрбаха, Ад. Франка, М. Чубинського та інших, які є у своїй більшості актуальними і слугують орієнтиром для сьогодення. Проте навіть поверховий аналіз дій держави та суспільства в частині запобігання злочинам та застосування покарань показує, що, прагнучи наслідувати ідеї вчених минулого, доктринальні положення останніх трансформуються в залежності від уподобань нинішніх чиновників, науковців і практиків. Нерідко це призводить не тільки до перекручування міркувань, а й до прямої руйнації певних ідей та концепцій. Не стали виключенням і роздуми видатного гуманіста та просвітителя Чезаре Беккарія щодо злочинів та покарань, які свого часу відіграли провідну роль у формуванні суспільної свідомості і справили величезний вплив на ідеологічні настанови суспільства.

Як відомо, діяльність із запобігання злочинам (як і будь яка інша суспільна діяльність) практично неможлива без достатнього правового регулювання. Аналіз діючого законодавства України дає змогу виявити окремі нормативні акти, що певною мірою регулюють таку діяльність, проте наявних на сьогодні механізмів правового регулювання в цій галузі явно не достатньо. Слід відмітити, що останні десятиліття усе частіше виникають спірні питання щодо «букви та духу закону», лунають гасла, котрі продиктовані революційною доцільністю, що саме «дух закону» — це втілення найвищої справедливості, і при цьому посиляються на видатних філософів, правників, у т. ч. й на праці Ч. Беккарія. Але, як точно відомо, Ч. Беккарія стверджував зворотнє, що авторитет закону, його дотримання — це єдина гарантія від зловживань: «Нет ничего опаснее общепринятой аксиомы, что следует руководствоваться духом закона. Это все равно, что уничтожить плотину, сдерживающую бурный поток произвольных мнений. Для меня эта истина представляется доказанной... У каждого человека своя точка зрения, у каждого в разное время она различна». Виходячи з таких міркувань, вчений зазначає, що керуватися «духом закону» є шкідливим, оскільки може поставити підсудного у повну залежність від слабкості і пристрасті судді, його власної оцінки закону, винної особи тощо. Невигоди,

породжувані таким тлумаченням, є найбільш небезпечними у порівнянні з невигодами від суворого дотримання закону, а тому вся діяльність правосуддя та правоохоронної системи повинна базуватися виключно на законі [1, с. 209—210, 214]. Дійсно, як наслідок, вже зараз ми стикаємось з прикрими фактами неприкритого ігнорування дії суддівської системи, зневіри, а інколи й агресивності, озлобленості та ненависті до правоохоронних органів.

Особливо гостро постають питання щодо загального визначення покарання, його меж, адекватності, мети. Теорії покарання засновують право держави карати, і людство не може не підкорятися цьому, незалежно від яких би то не було міркувань про інтереси або користь людського співжиття. Аналіз чинного законодавства України, міжнародно-правових документів, монографій, наукових статей та спеціальної літератури дає підстави стверджувати, що покарання є одним з дійових засобів впливу на злочинність. Століттями здійснювались спроби виявити деякі можливості покарання як аверсивного стимулу. Загальновідомо, що закріпити певний вид поведінки можливо або карою, залякуванням, певними обмеженнями чи заборонами (негативним стимулом), або схваленням, заохоченням, нагородою (позитивний стимул). Обидва стимули повинні розглядатися крізь призму реалізації принципів законності, гуманізму та справедливості.

В ст. 65 КК України зазначено, що особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання у відповідності до чинного КК, з урахуванням ступеня тяжкості злочину, пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, а головне, достатнє для її виправлення та запобігання вчиненню нових злочинів. У пошуках справедливого, адекватного та достатнього покарання наша держава здійснює кроки до самовдосконалення, починає реформування законодавства: його зміну, внесення доповнень, уточнень, розробку нових концепцій та моделей тощо. У такий час дуже важливо, щоби ці реформи набули правильного напрямку, були враховані найсучасніші наукові дослідження та набутий практичний досвід, особливості, притаманні нашій державі, та міжнародні розробки, багатовіковий досвід минулого та прогнози майбутнього. Адже як зазначав Ч. Беккарія, покарання, по можливості, повинно відповідати природі самого злочину [1, с. 243]. В подальшому він розкриває сенс докорінних змін щодо покарання, а саме, зміну ідеології щодо «просвіти суспільної свідомості» і доводить, що історія знає заходи зменшення злочинності не тільки і не стільки шляхом застосування жорстких покарань (позбавлення волі, катування, смертна кара тощо). В першу

чергу, це невідворотність покарання, заходи з економії репресії, використання альтернативних видів покарань, декриміналізація діянь, що не потребують обов'язкової ізоляції засуджених. Ці заходи продиктовані задля уникнення ілюстрації жорстокості з боку держави. Зараз можна задаватися питанням, а чи стало злочинів менше завдяки тим реформам, що поступово проводилися державою протягом років незалежності з мовчазної згоди чи схвалення суспільства? Впевненості немає...

Численні наукові дослідження дозволяють нам спрогнозувати певні процеси і логічно припустити, що ніхто не бажає жити в суспільстві, де панує криміналітет. Одночасно, особливо через засоби масової комунікації, постійно поширюються думки про зростання кількості злочинів, особливо тяжких, зухвалих, жорстоких, а це, звісно, викликає страх перед злочинністю, спонукає вживати більш жорстких заходів реагування. Покарання вважається тим краще, чим більш воно вміщує обмежень та страждань. Якщо проаналізувати статистичні дані за останні 20 років, ми не побачимо «обвалу» злочинності. По деяких категоріях злочинів відбулося навіть скорочення їх кількості. Зростання відбувається, як правило, за рахунок введення нових видів злочинів [2]. А значить не злочинність зростає, а ми відтворюємо злочинців? Тоді чи варто поширювати лави злочинців, а потім виховувати з них чесних людей.

Політика нульової терпимості стає все більш популярною в західних країнах. У більшості західноєвропейських країн з середини 90-х років XX століття поступово скорочується значна кількість засуджених до позбавлення волі за рахунок декриміналізації окремих діянь та застосування альтернативних видів покарань [3; 4]. Так, наприклад, Фінляндія цілеспрямовано скоротила кількість ув'язнених за п'ятдесят років на 70 % (із 180 до 60 осіб на 100 тис. населення), Данія, Швеція і Норвегія зберегли постійну кількість тюремного «населення» в межах 60—70 осіб на 100 тис. населення. Цілком очевидно, що скорочення злочинності можливо добитися без збільшення застосування кримінальних репресій. Як правильно зазначає Н. Крісті, незважаючи на сучасне ускладнення кримінологічної ситуації у суспільстві, необхідно переборювати репресивну свідомість населення, розвінчувати міфи про всесильність тюремного ув'язнення [5]. Дійсно, якщо це потрібно, необхідно ще раз переглянути перелік діянь, що визнаються злочинами і, по можливості, перенести їх в площину адміністративних чи цивільно-правових відносин.

Сьогодні, незважаючи на загальне позитивне ставлення суспільства до покарання, коли ключовим напрямом вважається посилен-

ня репресій, існують серйозні протиріччя між статистикою вчинених злочинів і кількістю покараних, а також між інформованістю населення про види і форми вчинення злочинів, ступінь їх суспільної небезпеки та реальний стан злочинності. Це підштовхує до пошуків шляху неупередженого інформування суспільства, аргументів на користь зменшення застосування суворих видів покарань, що призведе до скорочення кількості засуджених, особливо тих, хто відбуває покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. Одночасно, пам'ятаючи настанови Ч. Беккарія щодо адекватності покарання вчиненому злочину і неможливості відкупку, відшукуючи правильний та оптимальний баланс, варто зосередитись й над пошуком оптимальної структури системи покарань для того чи іншого злочину. Як вбачається, є дуже важливим та складним питання: яке покарання слід застосувати до особи, яка вчинила ті чи інші злочини, щоби вони повністю відповідали її протиправним діям, були адекватними по відношенню до неї, як особистості, змогли б вплинути не тільки як кара, а й здійснити запобіжну функцію задля стримування в подальшому від вчинення нових злочинів.

Прикладом руйнування системності могли б стати покарання за злочини у сфері господарської діяльності. Як слушно підкреслюють Н. О. Гуторова, О. А. Шаповалова та ін., амплітуда уявлень законодавця про злочинність, ступінь суспільної небезпеки та, як наслідок, караність тих чи інших діянь коливається від повної декриміналізації окремих діянь, що тривалий час визнавались «класичними» господарськими злочинами (обман покупців та замовників, фальсифікація засобів вимірювання тощо), до введення системи штрафів, яка за ступенем суворості не має аналогів на теренах СНД. Чи не революційним у цьому сенсі став Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р., який породив проблем більше, ніж вирішив. Зміст цього Закону у частині, що стосується змін у санкціях за злочини у сфері господарської діяльності, складає враження, що законодавець переслідував не тільки й не стільки мету власне гуманізації кримінальної відповідальності, скільки намагався створити умови для збільшення надходжень до державного бюджету за рахунок збільшення питомої ваги майнових покарань серед заходів кримінально-правового впливу на осіб, які вчиняють такі злочини [6; 7].

Право держави на встановлення злочинності та караності певних діянь є елементом державного суверенітету і є безперечним. Однак пеналізація злочинів, як частина правотворчого процесу, має

ґрунтуватись на науково обґрунтованих засадах, а відсутність будь-якого системного підходу до конструювання санкцій кримінально-правових норм, ігнорування напрацювань формально-логічного та техніко-юридичного характеру, якими володіє сучасна наука кримінального права, часто призводить до спотворення кримінального закону та тягне значні складності у його застосуванні.

Водночас, згадуючи доленосний твір Ч. Беккарія, не можна обійти його славнозвісний вислів щодо невідворотності покарання. Сьогодні, відштовхуючись від принципу невідворотності покарання, законодавець повинен знайти шляхи впливу на засуджених, завдяки чому у особи повинна змінитися не тільки реальна поведінка, а й погляди та внутрішня свідомість. Поряд з реформуванням кримінального законодавства у частині призначення покарання, варто не забути про можливості позитивного стимулу, схвалення та заохочення правомірної поведінки засудженого. Як відомо, реформа [від лат. *reformare*] — це зміна, перебудова, перетворення, що проводиться системно, а система [від грец. *systema*] — це ціле, складене з частин. Таким чином, реформуючи законодавство в частині призначення покарань, варто подумати про його реформування в частині виконання і відбування, а також в частині звільнення від відбування покарання (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким). Також ми вважаємо, що для оптимального виконання завдання виправлення та ресоціалізації засуджених на перше місце мають бути поставлені вимоги сьогодення: дотримання законності при виконанні покарань та звільненні від його відбування, а також гуманізація та справедливість по відношенню як до засудженого, так і до потерпілої особи.

Необхідно також змінювати традиції суспільства, вчитися проявляти терпимість, визнавати, що засуджені — такі ж люди, як і ми, піднімати правову культуру і моральність. Тоді заходи держави по скороченню та лібералізації кримінально-правового примусу будуть сприйняті пересічними громадянами як такі, що мають відбуватися. На жаль, зараз суспільство практично не приймає ніякої участі у виправному процесі. Таке ставлення унеможливорює ресоціалізацію засуджених та сприяє їх вторинній криміналізації. Натомість, злочинна поведінка, тюремна субкультура, протиправний спосіб життя для значної кількості засуджених стають нормою. Той, хто хоча б одного разу відбував покарання в місцях позбавлення волі, не відчуває страху перед майбутнім засудженням, бо йому знайоме і оточуюче середовище, і традиції, і загальна схема відбування покарання. Переміщення в специфічне антисуспільне середови-

ще негативно впливає на формування особистості та її поведінку. Специфічна субкультура, тісне спілкування в мікрогрупах сприяє розвитку агресії, культу насильства та жорстокості як до собі подібних, так і по відношенню до влади, до суспільства, підвищує злочинний професіоналізм та інтенсивність криміналізації. Це істотно впливає на живучість тюремних традицій, згуртованість злочинного середовища, розповсюдженість відповідних негативних відносин через осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Крім того, негативні наслідки покарання (особливо у виді позбавлення волі на певний строк) характеризуються значними соціальними, матеріальними і духовними витратами суспільства, нераціональним використанням трудових ресурсів, негативним впливом на демографічні процеси, ускладненням кримінологічної ситуації, а також соціальною, психологічною, моральною та фізичною деформацією засуджених, що постійно збільшує їх дистанцію із суспільством. І якщо хтось із засуджених схиляється до правослухняної поведінки, прагне змінитися на краще — то це скоріш у суперечність системі, а не завдяки їй.

Ці та інші прикрі помилки законодавця та правозастосовувача можуть стати на заваді боротьбі зі злочинністю. Зневіра в дію закону може відвернути осіб від суспільного життя та спровокувати негативну й злочинну поведінку. Разом з позитивними зрушеннями держави, суспільства, у тому числі законодавчими реформами, члени суспільства повинні отримувати матеріальну, правову, житлову допомогу з боку компетентних органів, мати можливості працевлаштування, проведення медичного лікування, інші соціально-економічні стимули. Сьогодні, коли частина суспільства розгублена, зневірена, треба рішуче зупинити руйнування, а тому не зайвою буде й надання психологічної допомоги задля пристосування особи до нових умов життя у суспільстві.

Л і т е р а т у р а

1. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. — М. : Госюриздат, 1939. — 289 с.

2. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : монографія / О. Г. Кулик. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — 272 с.

3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. — К. : Ін Юре, 2007. — Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. — 712 с.

4. Кругликов Л. Л. Сравнительный анализ института наказания по уголовным кодексам стран СНГ и Прибалтики // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11. Право. — 2003. — № 5. — С. 70—73.

5. *Кристи Н.* Борьба с преступностью как индустрией. Вперед, к Гулагу западного образца / Н. Кристи ; пер. с англ. А. Петрова, В. Пророковой. — М. : РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2001. — 224 с.

6. *Гуторова Н. О.* Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. О. Гуторова, О. А. Шаповалова // *Право України*. — 2010. — № 9. — С. 56—65.

7. *Шаповалова О. А.* Майнові покарання за злочини у сфері господарської діяльності: проблеми застосування // *Право України*. — 2012. — № 11—12. — С. 314—326.

Олександр Васильович КОЗАЧЕНКО,

д-р юрид. наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін ВСП «Миколайський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ Ч. БЕККАРІА В УМОВАХ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Для визначення цінності наукових ідей та досліджень існує значна кількість критеріїв та підстав. Серед них найбільш об'єктивними є критерії, які пов'язані з, по-перше, здатністю виступати підвалинами для формування інших наукових поглядів та ідей, по-друге, здатністю підтримувати інтерес наукової спільноти протягом тривалого проміжку часу. Що стосується другого із зазначених критеріїв, то він не викликає жодних сумнівів, на що вказали організатори конференції, присвятивши її проведення трактату Ч. Беккарія, який побачив світ 250 років тому. Що стосується першого із обраних на свій розсуд критеріїв, то його наявність теж не викликає жодних заперечень, що і буде доведено в цій статті, оскільки ціль її написання полягає в обґрунтуванні життєвості ідей Ч. Беккарія, більшість з яких можуть піддаватися певним трансформуванням з урахуванням тих нових викликів, які виникли в епоху постмодерну і відповіді на які треба знаходити з врахуванням потреб унормованості функціонування сучасної держави та динамічного розвитку громадянського суспільства.

Уявляється, що сучасний стан розвитку кримінального права, який характеризується пошуком нових концептуальних засад визначення діянь злочинними та формування моделі системи заходів